

UN NOU MIL·LIARI DE LA VIA AUGUSTA TROBAT A LA VILANOVA D'ALCOLEA (EL BAIX MAESTRAT)

F. ARASA I GIL*

En el curs de les obres d'ampliació de la carretera C-238 al seu pas pel terme municipal de la Vilanova d'Alcolea, el dia 2 de març de 1992 va aparèixer un mil·liari sencer junt al pont del Barranc de la Carrasqueta¹, en l'àrea arqueològica del jaciment romà de l'Hostalot (Fig.1). Aquest jaciment va ser donat a conèixer per J.J. Senent l'any 1923², qui va proposar la seua identificació amb l'estació *Ildum* mencionada per tots els itineraris en la Via Augusta entre *Saguntum* i *Dertosa*. Posteriorment, els anys 1986-87 s'hi van realitzar dues campanyes d'excavació que van posar al descobert part d'un gran edifici³. En aquest lloc la carretera segueix un traçat semblant al de la Via Augusta, la qual passava tot just pel mig del jaciment. El mil·liari aparegué al costat oest del pont, a uns 3-4 m. del seu estrep meridional, travessat, amb la base a l'oest, entre nombroses pedres (Fig. 2).

Es tracta d'una columna de gres amb la base de forma aproximadament quadrada i un pes de 1.615 kg. (Fig. 3). El seu estat de conservació és en general bo, encara que ha rebut alguns cops i rascades de la pala mecànica, en part en el mateix camp epigràfic. La cara inscrita presenta un major desgast per haver estat exposada a la intempèrie. Inicialment fou traslladat al pati de l'escola municipal, on va ser netejat; d'allí fou traslladat a la Cooperativa local, on actualment es conserva.

* Departament de prehistòria i d'arqueologia. Universitat de València.

1. La notícia de la troballa va ser publicada al diari "Mediterráneo" el dia 17 de març de 1992. Una primera referència apareix a : F. ESTEVE, *La vía romana per les Coves de Vinromà i Vilanova d'Alcolea (Castelló)*, Serie de trabajos Varios del SIP, 89, pág. 607. Valencia, 1992.
2. J.J. SENENT, *Del Riu Cénia al Millars. La vía romana*, a Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, VI, p. 724. Barcelona 1923.
3. F. ARASA, *L'Hostalot (La Vilanova d'Alcolea, Castellón). Una posible estación de la vía Augusta*, XIX Congreso Nacional de Arqueología, I, pp. 769-778. Zaragoza, 1989.

Fig. 1. Vista aèria del jaciment romà de l'Hostalot.

Fig. 2. El lloc de la troballa del mil·liari.

Alçària màxima: 272 cm.

Diàmetre màxim: 62 cm.

Dimensions de la base: 52 x 50 x 58 cm.

Camp epigràfic: 72 x 88 cm.

Alçària de les lletres: 6-7 cm.

Fig. 3. El mil.liari una vegada recuperat.

Imp(eratori) [Cae]sar[i]

[M(arco) Au]r(elio) Ant(onino) [P(io) F(elici) Aug(usto)?]

Part(hico) Max(imo) Brit(tanico) M[ax(imo)]

Germanico Max(imo) Pont(ifici)

Max(imo), Trib(unicia) Pote[s](tate) XVII,

Imp(eratori) III, Co(n)s(uli) IIIL, Proco(n)s(uli).

Via Augusta

[m(ilia) p(assum)] CCLXXXIII.

“A l'emperador César Marc Aureli Antoní August, Pius, Felç, August (?), triomfador sobre els Parts, triomfador sobre els Bretons, triomfador sobre els Germans, pòntifex suprem, revestit de la dissetena potestat tribunicia, havent rebut la tercera salutació imperial, cònsol per quarta vegada, procònsol. Via Augusta, dues-centes vuitanta-tres mil passes”.

El text està distribuït en vuit línies de diferent llargària. Està molt erosionat en les dues primeres línies, per la qual cosa el nom de l'emperador resulta difícil de llegir. En les quatre línies següents segueix la relació de títols i de magistratures amb llurs numerals, travessats diagonalment per dues gratades de la pala. Finalment, en les dues darreres línies apareix el nom de la via i el numeral corresponent als *milia passum*, l'abreviació dels quals devia figurar davant, on un colp ha fet saltar una llesca arrodonida. La lletra és capital quadrada prou regular. Algunes abreviatures tenen les lletres molt espaiades.

El text apareix en datiu, com és prou freqüent en les dedicatòries dels mil·liaris a partir del segle III. En la primera línia poden identificar-se tres lletres corresponents al mot *Imp(eratori)*; segueix un espai on no es pot reconèixer cap lletra i, a continuació, tres lletres de lectura dubtosa que deuen correspondre al mot [*Cae*]sar[*i*]. La segona línia, on figura el nom de l'emperador, resulta particularment il·legible, s'hi poden identificar quatre traços verticals seguits d'una R, potser corresponents a l'abreviació del nom [*Au*]r[*eli*]; a continuació es veuen tres lletres, ANT, seguides de dos traços verticals un poc distanciats, que deuen correspondre al nom *Ant(onini)*. La lectura de les altres sis línies no presenta en general cap dificultat, encara que el grau de conservació de les lletres és molt irregular.

La relació de titolacions que apareixen en les línies 3-4 resulta decisiva per a la seua atribució a l'emperador Caracal·la. Encara que l'apel·latiu *Maximus* acompanyant el renom *Parthicus* va començar a ser utilitzat per Marc Aurerli l'any 166, l'extensió del seu ús tot acompanyant els de *Germanicus* i *Brittanicus* apareix amb Còmode els anys 172 i 184, respectivament. Més endavant els torna a utilitzar ensems Caracal·la a partir de l'any 213. La correlació entre la dissetena potestat tribúncia, la tercera salutació imperial i el quart consolat, però, només es dóna en aquest darrer emperador.

Septimius Bassianus va adoptar els títols de *Parthicus maximus* i *Brittanicus maximus* en la segona meitat de l'any 211, després de la mort de Septimi Sever. El de *Germanicus maximus* el va adoptar després de la victòria sobre els Alamans prop del Main en setembre del 213⁴; en l'epigrafia apareix per primera vegada a Roma en una inscripció datada el 6 d'octubre d'aquest any (CIL VI 2086, 23). La dissetena potestat tribúncia la va assolir -com era normal des de Trajà- el 10 de desembre de l'any 213. Quant a la salutació imperial, la tercera la va rebre en octubre del 213. Finalment, el quart consolat va ser exercit per Caracal·la l'any 213⁵. El mil·liari pot datar-se, doncs, l'any 214.

L'activitat de l'emperador Caracal·la en la Via Augusta ja era coneguda a Catalunya per dos mil·liaris trobats a Barcelona, l'estat fragmentari dels quals no permet una datació segura. En el cas del mil·liari de Caldes d'Estrac, els seus darrers editors proposen restituir els mateixos numerals que apareixen en el de la Vilanova d'Alcolea, i per tant, la data del 214⁶. El mil·liari de la Creu Coberta (Hostafranc) pot datar-se per la menció del quart consolat a partir de

4. P. KNEISSL, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*, pàgs. 157-162. Göttingen, 1969.
5. E. MANNI, *Per la cronologia di Settimio Severo e di Caracalla*, en *Epigraphica*, X, pàgs. 60-84. Faenza 1950, on es fan veure els nombrosos errors que apareixen en l'epigrafia.
6. CIL II 6241 = IRC I 82 = F. PALLÍ, *La Via Augusta en Catalunya*, pàgs. 89-91. Bellaterra, 1985.

l'any 213⁷. Els mil·liaris d'aquest emperador són més nombrosos a Andalusia, on hom coneix deu, el segon conjunt després dels del mateix August, cinc dels quals almenys pertanyen a la via Augusta. En el tram de Lorca a *Castulo* se'n coneix un a Chirivel (Almeria)⁸, que pot datar-se en els anys 213-217. En el tram entre *Castulo* i *Gades* se'n coneixen quatre d'aquest emperador: el de Montoro (Còrdova) té una datació semblant⁹; el de Rabanales (Còrdova) també està incomplet i no permet concretar la datació¹⁰; el de *Corduba* pot datar-se també en els anys 213-217¹¹. Finalment, el de Écija (Sevilla) també està incomplet i no pot determinar-se la seua datació¹².

A banda dels de la Via Augusta, els mil·liaris de Caracal·la apareixen disseminats per quasi tota Hispània. Sense pretendre fer un repàs exhaustiu, en la meitat meridional de la Península se'n conserven dos a Còrdova de procedència concreta desconeguda, un dels quals pot datar-se amb seguretat l'any 214¹³. També a Màlaga se'n conserven dos que poden datar-se el mateix any 214¹⁴. A Pozocañada (Albacete) hom coneix un altre de difícil restitució pertanyent a la via *Carthago Nova-Saltig*¹⁵. En la meitat nord hom coneix un a Castiliscar (Saragossa), pertanyent a la via *Caesaraugusta-Pompaelo*, que es data en els anys 213-214¹⁶. A *Clunia* hom coneix un altre que es data en els anys 216-217¹⁷. També a la Via de la Plata se'n mencionen almenys dos, un dels quals és d'aquesta mateixa data¹⁸. Però on apareixen en gran nombre és en les vies del NW, on A. Tranoy en cita un total de 25, quasi dos terços dels coneguts a la Península Ibèrica; la majoria es daten l'any 214, data probable, segons aquest autor, de la reorganització de les regions occidentals de la província Citerior, per la qual cosa els atribueix un caràcter eminentment propagandístic¹⁹; en la via *Olisipo-Bracara* se'n coneixen tres²⁰; tres més van ser trobats a

7. CIL II 6242 = IRC I 185 = F. PALLÍ, *La Vía Augusta en Cataluña*, citat, pàgs. 98-101.
8. ILER 2026 = IRA 42 = P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, pàg. 75, núm. 9. Paris, 1990.
9. CIL II 4699 = P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàg. 85, núm. 20.
10. CIL II 4729 = P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàg. 89, núm. 25.
11. CIL II 4727 = ILER 2028 = P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, p. 99, núm. 38.
12. P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàg. 112, núm. 54.
13. P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàgs. 149-150, núm. 92; y pàg. 150, núm. 93.
14. CIL II 4689 = ILER 2027 = ILMM 42 = P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàgs. 150-152, núm. 94; y pàgs. 152-153, núm. 95.
15. AE 1982, 622 = IRPA 48 = P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàgs. 126-127, núm. 70.
16. ERZ 10 = IRM 6 = M.A. MAGALLÓN, *La red viaria romana en Aragón*, pàg. 255, núm. 12. Zaragoza, 1987.
17. CIL II 4889 = T. MAÑANES- J.M. SOLANA, *Ciudades y vías romanas en la cuenca del Duero (Castilla-León)*, pàgs. 183-186, núm. 61. Valladolid, 1985.
18. J.M. ROLDÁN HERVÁS, *Iter ab Emerita Asturicam. El Camino de la Plata*, pàgs. 58-60, núms. 73 (CIL II 4675) i 74 = 78 (CIL II 4676). Salamanca 1971.
19. A. TRANOY, *La Galice Romaine. Recherches sur le nord-ouest de la Péninsule Ibérique dans l'Antiquité*, pàgs. 394-398. Paris, 1981.
20. EE, VIII, 206; CIL II 4710; CIL II 4741.

la mateixa *Bracara*²¹. La resta, fins a un total de 19, pertanyen a la via *Bracara-Asturica*, les seues variants per Ourense i *Lucus Augusti* i altres vies annexes²².

Hi ha, per tant, una clara seriació cronològica dels mil·liaris d'aquest emperador a Hispània: en un primer grup tenim els que poden datar-se per la TP XVII i el COS III l'any 214; la resta pot datar-se per la TP XX en els anys 216-217. Si donem a aquests mil·liaris un altre valor que el merament propagandístic, pràctica freqüent almenys a partir del regnat de Maximí, poden establir-se dues intervencions en la infraestructura viària hispànica sota el regnat de Caracal·la, amb unes dates molt concretes i coincidents en mil·liaris de diverses zones de la Península.

D'altra banda, els textos epigràfics de l'emperador Caracal·la sobre els mil·liaris hispànics poden agrupar-se en dues sèries segons la seua extensió i complexitat, sense que hi haja una relació entre els dos grups cronològics anteriorment vistos. En un primer grup majoritari trobem una sèrie de dedicatòries en què figura la filiació, normalment fins al quart grau. Pertanyen a aquesta sèrie bona part dels mil·liaris del NW, la majoria trobats a la via *Asturica Augusta-Bracara Augusta*, la majoria dels d'Andalusia, incloent-hi els de la Via Augusta, el de la Via de la Plata i el de *Clunia*. Una segona sèrie, més reduïda, en la qual quedaria inclòs el que ací presentem, està formada per textos sense filiació i, per tant, de menor extensió, com un d'Almeria, un altre de Còrdova, un altre d'Ourense i potser els dos de Barcelona.

Aquest és el segon mil·liari conegut en el tram de la via que passa pel terme municipal de la Vilanova d'Alcolea. El primer el cita A. J. Cavanilles a les darreries del segle XVIII, quan, després de comentar que el mil·liari de Les Coves de Vinromà havia estat destruït pels llauradors per fer pedres d'esmolard, afegeix: "*Mejor suerte le cupo á la (piedra miliar) que aun existe á la izquierda del camino real, muy cerca del sitio en donde se cruzan la senda que baxa de la Sierra Engarcerán y el camino de San Mateo*"²³. Aquest lloc no és fàcil de determinar, però pot tractar-se de l'encreuament de l'antic Camí Real amb el Camí de les Bassetes, prop d'on es veuen fragments de gres en els marges, en una zona on aquesta pedra no és gens freqüent.

Pel que fa al material, amb aquest 11 dels 13 mil·liaris coneguts en el tram de la via comprès entre les Coves de Vinromà i Borriol estan fets de gres rogenc del

21. CIL II 4753, 4754, 4755.

22. Avelas (CIL II 6216), Balança (CIL II 6218 = ILER 1887), Chorensis (CIL II 4801 = ILER 1788), Portela do Homen (CIL II 4837 = IRG IV 19 = ILER 1806; CIL II 4842 = IRG IV 20; CIL II 4843 = IRG IV 21; CIL II 4846 = IRG IV 18), Campo das Mornás (CIL II 4848 = IRG IV 22), Riocaldo (CIL II 4850 = IRG IV 23 = ILER 1831), Encina de Lastra (CIL II 6223 = IRG IV 24 = ILER 1163 = F. DIEGO SANTOS, *Inscripciones romanas de la provincia de León*, pàg. 247, núm. 322, León, 1986 = M. A. RABANAL, *Vías romanas de la provincia de León*, pàgs. 56-57, León, 1988), Barxiña (CIL II 4876 = IRG IV 17), Seteigrexas (IRPL 95), Alémdaponte (CIL II 4872 = ILER 1830), Rubiaes (EE VIII 245), a més del d'Alba i d'altres quatre de territori portugués que no ens ha estat possible consultar.

23. A. J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y frutos del Reyno de Valencia*, I, pàg. 69, Madrid, 1795; F. ARASA, *Los miliarios de la vía Augusta en el País Valenciano*, en *Actas del Simposio sobre la Red Viaria de Hispania Romana*, pàg. 241, Zaragoza, 1990; ID., *Els mil·liaris del País Valencià*, a *Fonaments*, 8, 1992 Barcelona, núm 3; ELC 16.

terreny, del tipus de l'existent en els bancs dels estreps de la Serralada del Desert de les Palmes, en la zona de la Marmudella (la Pobla Tornesa), on s'ha assenyalat l'existència d'una explotació a cel obert per a la llaura de mil·liaris²⁴.

D'altra banda, es tracta de la segona menció a l'emperador Caracal·la coneguda en l'epigrafia de les comarques septentrionals del País Valencià. La primera es conserva a Morella i és una dedicatòria de la *respublica leserensis* a *Iuppiter Conservator* per la *incolumitas* de l'emperador que pot datar-se l'any 212²⁵.

A banda de la dedicatòria imperial, l'interés d'aquest nou mil·liari rau en la xifra corresponent a les milles, CCLXXXIII, la qual obliga a fer una revisió de la hipòtesi sobre l'organització del tram valencià de la Via Augusta²⁶. Fins ara tres eren els mil·liaris que proporcionaven la xifra corresponent a les milles. En el de Traiguera, atribuït a Trajà, H. Dessau llegia CL milles, encara que la xifra podia ser major i en general la lectura del text no sembla molt segura²⁷. En el de les Coves de Vinromà, que per la menció de la TP XXXXVIII pot atribuir-se als emperadors August, Tiberi, Marc Aureli o Constantí I, el seu primer editor transcriu la xifra CCLXXVIII²⁸; nosaltres proposàvem atribuir-lo a Tiberi i reduir la xifra de les milles -per raons que explicarem més endavant- a CXXVIII. Finalment, en el de Borriol, dedicat a l'emperador Deci i el seu fill Q. Herenni l'any 250, la xifra varia segons els diferents autors entre les CIIIX milles que llegia J. G. Morote i les CXLV que llegia A. Valcárcel²⁹. Segons aquestes xifres, el sentit de la numeració decreixia de nord a sud, a diferència del que passa a Catalunya, on la numeració comença als Pirineus i segueix fins a *Dertosa*³⁰, amb un còmput total de CCXXXI milles en els itineraris. El *caput viae* d'aquest tram de la via, doncs, devia estar situat en la zona meridional. Després de comprovar l'adequació dels numerals, J.G. Morote va proposar la seua localització en l'estació *ad Turres*, on se situa la

24. F. ESTEVE, *L'amollonament de la Via Romana al Pla de l'Arc*, a *Estudis Castellonencs*, 3, pàgs. 262-263. Castelló, 1986; F. ARASA, *Dos nous mil·liaris de la Via Augusta trobats a La Pobla Tornesa*, a *Butlletí del Centre d'Estudis de la Plana*, 10, pàg. 66. Castelló, 1987; ID., *Els mil·liaris del País Valencià*, citat, pàg. 262.
25. CIL 4052 = ILER = 96, 5219 = ELC 5 = G. ALFÖLDY, *Res Publica Leserensis (Forcall, Castellón)*, *Serie de Trabajos Varios del SIP*, 5. Valencia, 1977; F. ARASA, *Lesera (La Moleta dels Frares, El Forcall) Estudi sobre la romanització a la comarca dels Ports*, a *Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques*, 2. Castelló, 1987.
26. J. G. MOROTE, *El trazado de la Via Augusta desde Tarracone a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio*, a *Saguntum*, 14, pàg. 148. Valencia, 1979; F. ARASA, *Los miliarios de la vía Augusta en el País Valenciano*, citat, pàgs. 27-28; ID., *Els mil·liaris del País Valencià*, citat, pàgs. 258-261.
27. J. J. SENENT, *Del riu Cénia al Millars. La vía romana*, citat, pp. 723-724; F. ARASA, *Los miliarios de la vía Augusta en el País Valenciano*, citat, pàg. 22; ID., *Els mil·liaris del País Valencià*, citat, pàgs. 233-237; ELC 6.
28. A. J. CAVANILLES, *Observaciones...*, citat, pàgs. 68-69; CIL II 4951; SELC 58; F. ARASA, *Los miliarios de la vía Augusta en el País Valenciano*, citat, p. 22; ID., *Els mil·liaris del País Valencià*, citat, pàgs. 239-241; ELC 13. Nosaltres creiem que aquest mil·liari és el mateix que menciona A. Sales en un manuscrit recollit per B. RIBELLES, *Diversos*, pàgs. 119-132, ms. 83, Arxiu dels PP. Dominics de València, que J. CORELL, *Pedestal de Játiva y miliario de las Cuevas de Vinromá (Castellón)*, a *Epigrafía Jurídica Romana*, pàgs. 271-273. Pamplona, 1989, considera diferent al mencionat per A.J.Cavanilles.
29. IARV 44, 45, 46; CIL II 4949; SELC 42; J. G. MOROTE, *El trazado de la Vía Augusta...*, citat, pàg. 149; F. ARASA, *Los miliarios de la vía Augusta en el País Valenciano*, citat, pàg. 23; ID., *Els mil·liaris del País Valencià*, citat, núm. 14.
30. F. PALLÍ, *La vía Augusta en Catalunya*, citat, pàgs. 117-118.

cruïlla entre l'anomenat Camí d'Hanníbal que portava a *Castulo* i la Via Augusta que seguia fins a *Carthago Nova*. Entre *ad Turres* i *Dertosa* els itineraris donen un total de CLXXIV milles, que devia ser la distància total d'aquest tram. L'altre tram, entre *ad Turres* i *Carthago Nova*, devia seguir una altra numeració que, com és més normal, començaria en la pròpia capital conventual, però el fet que no s'hi haja trobat cap mil·liari amb el numeral corresponent a la milla impedeix confirmar-ho.

Fetes aquestes consideracions prèvies, passem a veure com, encara que la xifra que figura en aquest nou mil·liari no exclou del tot la possible existència d'una altra numeració en sentit ascendent, almenys sí que obliga a fer dues importants precisions. En primer lloc, aquest numeral no es correspon amb cap còmput de les milles des d'un *caput viae* situat al sud de l'estació *ad Turres*, com ara la ciutat de *Carthago Nova*, però s'adiu bé amb la sèrie numeral que apareix en els mil·liaris de la Via Augusta al seu pas per terres catalanes, en el darrer dels quals, trobat a l'Aldea, prop de *Dertosa*, es restitueix la milla CCX[IX]. Cal assenyalar que la distància existent entre la Vilanova d'Alcolea i Tortosa, de 73 km. en línia recta, s'adiu bé amb les 52 milles (77 km) que devien separar aquest mil·liari d'aquella ciutat. La numeració que segueixen els mil·liaris de la Via Augusta per terres catalanes –invariable durant tot l'Imperi– seguia, almenys durant el regnat de Caracal·la, al sud de *Dertosa* fins a la Vilanova d'Alcolea. El numeral que apareix en el mil·liari de la Vilanova d'Alcolea sembla absolutament incompatible amb el del mil·liari de Borriol, on llegíem CIIIX, i inclús amb les altres variants de lectura proposades. Ambdós, per tant, deuen pertànyer a sèries numerals diferents. En el cas que mantinguem la hipòtesi d'una sèrie numeral ascendent des de l'estació d'*ad Turres*, amb la qual s'adiu el numeral del mil·liari de Borriol, l'explicació per a la seua coexistència amb la sèrie que du un sentit contrari pot ser de caràcter cronològic o, més probablement, de caràcter territorial. El mil·liari de Borriol està dedicat a l'emperador Deci i el seu fill Q. Herenni l'any 250. Pot enunciar-se una primera hipòtesi de caràcter cronològic segons la qual entre els regnats de Caracal·la i de Deci va haver un canvi en el sentit de la numeració. Aquesta hipòtesi hauria de trobar suport en algun dels altres dos numerals coneguts. En el de les Coves de Vinromà el seu primer editor llegia CCLXXVIII, xifra que nosaltres proposàvem reduir a CXXVIII si començàvem a comptar des d'*ad Turres*. Ara, però, veiem com aquesta xifra pot ser correcta i correspondre a la mateixa sèrie numeral que apareix en el mil·liari de la Vilanova d'Alcolea, és a dir, la que comença en els Pirineus. Només queda el de Traiguera, amb un incert numeral CL probablement incomplet i potser mal llegit. Però aquest mil·liari, atribuït a Trajà, no pot correspondre a una sèrie numeral que, segons la hipòtesi enunciada, s'hauria implantat entre els anys 214-250.

Hi ha, però, una segona possibilitat de caràcter territorial per explicar el canvi del sentit de la numeració: que el final de les dues numeracions amb sentit contraposat estiga entre els mil·liaris de la Vilanova d'Alcolea i de Borriol, la qual cosa presuposa necessàriament l'existència d'un límit, probablement de caràcter territorial, com ara el dels territoris de *Saguntum* i, possiblement, *Dertosa*, on acabarien totes dues sèries numerals. El *terminus viae* d'ambdós trams de la via i llurs sèries numerals, doncs, es trobaria segons aquesta hipòtesi en el límit septentrional del territori municipal de la ciutat de *Saguntum*. A la Bètica coneixem la funció de *caput viae* del límit septentrional del territori d'*Italica*, segons la hipòtesi enunciada

per R. Nierhaus i mantinguda per P. Sillières³¹. Pel que fa a la fixació del límit septentrional del territori de *Saguntum*, G. Alföldy el situa al nord del riu Millars, a l'altura de la Serralada de les Palmes que tanca la Plana pel nord³², mentre que F. Beltrán no considera prudent portar-lo més enllà d'aquell riu³³; posteriorment, nosaltres hem assenyalat que el territori saguntí degué estendre's almenys fins al límit proposat per G. Alföldy³⁴. De confirmar-se la hipòtesi ací enunciada, ens trobaríem amb un nou argument per fixar aquest límit territorial, el qual quedaria situat així entre les poblacions de Borriol i la Vilanova d'Alcolea. Caldria comptar, però, amb noves troballes de mil·liaris amb la xifra corresponent als *milia passum* per confirmar-la.

D'altra banda, el lloc on es trobava el mil·liari de les Coves de Vinromà sembla el mencionat per R. Huguet en referir-se a un mil·liari escapçat conegut amb el topònim la Pedra Llarga situat al barranc i pont del mateix nom³⁵, probablement el mateix citat per A. Sales i A. J. Cavanilles. El problema per reconstruir la sèrie numeral corresponent a les milles és que la distància real que hi ha entre els llocs on s'han trobat ambdós mil·liaris és de 4.800 m. (3,24 milles), mentre que la diferència entre els dos numerals és de 5 milles (7.400 m.).

Pel que fa a la segona precisió, el còmput de CCLXXXIII milles que apareix en aquest mil·liari és molt semblant al que dona l'itinerari d'Antoní entre les estacions de *Summus Pyrinaeus* i *Ildum*, que és de CCLXXXII milles. No creiem que es tracte d'una simple coincidència, sinó més bé d'un nou argument, probablement el més definitiu de què pugam disposar, en favor de la reducció d'aquesta estació al jaciment de l'Hostalot. La diferència d'una milla no és significativa, ja que aquests errors que s'observen en l'acarament de les distàncies que figuren en els itineraris i els mil·liaris són freqüents i àdhuc de major importància³⁶.

En conclusió, el mil·liari de la Vilanova d'Alcolea confirma la inusual conservació d'un bon nombre d'aquests monuments en el tram de la Via Augusta que passa per les comarques septentrionals del País Valencià; és el vuité de Caracal·la dels pertanyents amb seguretat a la Via Augusta i l'únic que pot datar-se l'any 214; prova la prolongació de la numeració seguida en els mil·liaris de Catalunya amb un sentit N-S al sud de *Dertosa*; i és un important argument en favor de la fixació del límit septentrional del territori saguntí entre les poblacions de Borriol i de la Vilanova d'Alcolea, així com de la reducció de l'estació *Ildum* al jaciment de l'Hostalot.

31. R. NIERHAUS, *Die Wirtschaftlichen voranssetzungen des villenstodt von Italica*, a *Madridrer Mitteilungen*, 7, pàgs. 197-198. Berlin, 1966; P. SILLIÈRES, *Les voies de communication de l'Hispanie Méridionale*, citat, pàgs. 56-57..

32. G. ALFÖLDY, *Res Publica Leserensis...*, citat, fig. 1.

33. F. BELTRÁN, *Epigrafía Latina de Saguntum y su Territorium (Cronología. Territorium. Notas prosopográficas. Cuestiones Municipales*, a *Serie de Trabajos Varios del SIP*, pàg. 357, mapa 2. Valencia, 1980.

34. F. ARASA, *Lesera (La Moleta dels Frares, El Forcall)...*, citat, pàg.125.

35. R. HUGUET, *Vías romanas de la Provincia de Castellón*, a *Almanaque de Las Provincias*, pàg. 117, nota 1. Valencia, 1916.

36. T. MAÑANES - J.M. SOLANA, *Ciudades y vías romanas en la cuenca del Duero...*, citat, pàg. 136, on se citen dos exemples d'aquestes diferències, els quals poden interpretar-se com a transcripcions incorrectes, existència de variants en les vies o, fins i tot, com a simples errors de còmput.

ABREVIATURES

- CIL II E. HÜBNER, *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae*, II. Berlín, 1869.
- EE *Ephemeris Epigraphica. Corporis Inscriptionum Latinarum Supplementum*. Berlín, 1872-1913.
- ELC F. ARASA, *Epigrafia Llatina de Castelló*, València, en premsa.
- ERZ G. FATÁS - M.A. MARTÍN BUENO, *Epigrafía Romana de Zaragoza y su provincia*, Zaragoza, 1977.
- IARV A. VALCÁRCEL, *Inscripciones y Antigüedades del Reino de Valencia*, Memorias de la Real Academia de la Historia, VIII. Madrid, 1852.
- ILER J. VIVES, *Inscripciones latinas de la España romana*. Barcelona.
- ILMM E. SERRANO - R. ATENCIA, *Inscripciones Latinas del Museo de Málaga*. Málaga, 1981.
- IRA R. LÁZARO, *Inscripciones Romanas de Almería*. Almería, 1980.
- IRC I FABRE, G. - MAYER, M. - RODÁ, I., *Inscriptions Romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*. París, 1984.
- IRG IV J. LORENZO - A. D'ORS - F. BOUZA, *Inscripciones Romanas de Galicia IV. Provincia de Orense*. Santiago de Compostela 1968.
- IRMN C. CASTILLO - J. GÓMEZ PANTOJA - M.D. MAULEÓN, *Inscripciones Romanas del Museo de Navarra*. Pamplona, 1981.
- IRPA J.M. ABASCAL, *Inscripciones Romanas de la Provincia de Albacete*. Albacete, 1990.
- IRPL F. ARIAS - P. LE ROUX - A. TRANOY, *Inscriptions Romaines de la Province de Lugo*. París, 1979.
- SELC P.P. RIPOLLÉS, *Sinopsis de Epigrafía latina Castellonense*, Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense, 3, pàgs. 229-227. Castellón, 1976.